

a következtetésre jutottak, hogy az Osztrák Szövetségi Hadsereg nem lenne képes arra, hogy egy idegen állam támadását hagyományos módon elhárítsa. Fontosságát mutatja, hogy az osztrák területvédelmi koncepciót e gyakorlat lezajlása után tervezték meg.

A kötet muzeológiai és kultúrtörténeti utolsó nagy témaköre három tanulmányt foglal magába. Harald Heppner *A háború az orosz zeneszerzők a 19. és 20. században* című tanulmányában megállapítja, hogy az orosz zeneszerzők a leginkább az orosz és a szovjet történelem kiemelkedő hadvezéreit, hadjáratait, csatáit és történelmi eseményeit jeleníteték meg a zeneművekben, továbbá ritkábban fordultak meg idegen hadszíntereken, mint a nyugat- és közép-kelet-európai kollégáik. Andrea Brait a második világháború XXI. századi megjelenítését veszi górcső alá a drezdai, a budapesti, a prágai és a párizsi hadimúzeumokban. Megállapítja, hogy a közép-európai múzeumok saját országaik egykori történetére koncentrálnak kiállításukkal, míg a franciák (mint volt gyarmattartó ország) inkább globális keretekben gondolkodva, nagyobb kitekintéssel élnek. Ernst Bruckmüller az Ausztriában az ezredforduló környékén végbement társadalmi változásokat járja körül tanulmányában. Bemutatja a társadalom előregedését, a foglalkozási szerkezet megváltozását, a bevándorlási tendenciákat és a kvalifikált értelmiségi munkaerő kivándorlásának okait, a vallási hovatartozásban bekövetkezett változásokat (a muszlimok és más vallásúak számának emelkedését a római katolikusok csökkenését). A szerző hangsúlyozza, hogy az elmúlt 40 évben az Európai Unió kívüli államokból egy millió ember települt át Ausztriába. Kiemeli, hogy az Osztrák Szövetségi Hadseregnek erős integráló szerepe van a társadalmon belül.

A könyvet a tanulmányok szerzőinek rövid életrajzai, továbbá Manfred Rauchensteiner 1965-től 2016-ig megjelent műveinek jegyzéke egészítik ki. A tisztelgő kötet két évszázadot átívelő tanulmányai számos érdekes adalékkal szolgálnak a Habsburg-monarchia és Ausztria politika-, társadalom- és hadtörténetének jobb megértéséhez. Elolvasását első sorban a történész kollégák figyelmébe ajánlom, de úgy vélem, hogy méltán számot tarthat az elmúlt kétszáz esztendő európai történéseit jobban megismerni kívánó, a valódi könyvcsemegék iránt fogékony olvasóközönség érdeklődésére.

Balla Tibor

ORMOS ISTVÁN

EGY ÉLETÚT ÁLLOMÁSAI

Kmoskó Mihály 1876-1931

(A függelékben: Jelentés a szíriai katolikus missziók jelen állapotáról. Az 1915–16. tanév második felében végzett tanulmányútja alapján benyújtja: Dr. Kmoskó Mihály egyetemi tanár. METEM, Budapest, 2017. 508 o. ISBN 978-963-9662-97-1)

Bár Ormos István arabistát, sémi filológust talán senkinek sem kell bemutatni, Kmoskó Mihály neve valószínűleg ismeretlenül cseng a kedves olvasó előtt. Ezt részben azzal magyarázhatjuk, hogy az első világháború utáni években nyíltan antiszemita megnyilvánulásokat téve hívta fel magára a kortársak figyelmét. Ha Kmoskó életművének csak ezt a szakaszát néznénk, írásai alapján valóban a XX. század elfeledett kutatói között lenne a helye, azonban volt a paptanárnak egy másik, figyelemreméltó oldala is. Bár ezt

sokáig sem a magyar nyelvészek, sem a történészek, sem pedig az orientalisták nem bolygatták, Ormos István 2017-ben megjelent könyve jórészt helyére teszi Kmoskó orientalisztikában, magyar östörténet kutatásban és a magyar egyházpolitikában betöltött helyét, egyszersmind újabb adalékokkal szolgál a Monarchia, és ezen belül Magyarország első világháborús palesztinai szerepvállalását illetően is. De nézzük először röviden, hogy ki is volt pontosan Kmoskó Mihály!

Kmoskó 1876-ban született a felvidéki Illaván. Családja és anyanyelve is szlovák volt, de maga elmagyarosodott a későbbi évtizedek során. A trencsényi piaristáknál végezte középiskolai tanulmányait, majd ezt követően az esztergomi főegyházmegye papnövéndékeként teológiai tanulmányokat folytatott a bécsi egyetemen. Kezdetben héberül, majd káld (őszövétségi arámi), szír és arab nyelveken tanult, papnövéndékként áthallgatott a bécsi egyetem bölcsészettudományi karára is. Kmoskót 1898. október 17-én szentelték pappá Esztergomban. Egyetemi tanulmányai lezárultával ösztöndíjjal a szíriai Sarfëba utazott, ahol első közel-keleti élményeit gyűjtötte. 1904-ben a budapesti Központi Papnevelde tanulmányi felügyelője lett. 1910-től őszövétségi szentírástudomány és héber nyelvtanár a budapesti egyetem hittudományi karán, végül 1914-ben a Keleti Nyelvek Tanszék élére királyi kinevezéssel került. Mindezekről a könyv első (Kmoskó Mihály családja, gyermek- és ifjúkora) és második (A budapesti egyetem hittudományi karán) fejezete részletesen is szól.

Ha az önéletrajz csupán eddig tartana, valószínűleg néhány keletkutatón kívül Kmoskó nem sok mindenki fantáziáját mozgatná meg. Azonban ezt követően két olyan jelentős esemény is történt, amit mindenképpen ki kell emelnünk, és ami Ormos könyvének elkészültére is nagy hatással volt. Először is Kmoskót kiemelte a kortársai közül, hogy 1916-ban a magyar kormány megbízásából 6 hónapot töltött az Oszmán Birodalomhoz tartozó Szíria tartományban (a mai Szíria, Izrael és Libanon területe), ahol feladata a katolikus egyházi intézmények vizsgálata, illetve egy esetleges magyar egyház- és kultúrpolitikai benyomulás előkészítése volt. A könyv gerincét adó és talán legnagyobb újdonságát is jelentő rész A szíriai út című negyedik fejezet, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó függelék, mely tartalmazza Kmoskó Vallás-és Közoktatási Minisztériumnak tett részletes útibeszámolóját. (Jelentés a szíriai katolikus missziók jelen állapotáról). A paptanár utazását annak köszönhette, hogy Nemes Antal püspök 1915-ben levélben fordult Tisza István miniszterelnökhöz, hogy Magyarország alakítson ki „vallási és kultuszprotektorástust” Jeruzsálemben, hiszen a keleti keresztényeknek most mindennél nagyobb szüksége van a nyugati testvérek támogatására. Az ok egyszerű volt: az Oszmán Birodalom első világháborús hadba lépését megelőzően egyoldalúan eltörölte az úgynevezett kapitulációk rendszerét, ami különféle kiváltságokat biztosított a nagyhatalmak számára, többek között gazdasági, kulturális és vallási ügyekben. Ennek következményeként a birodalom ellenségeinek képviselőire kiutasítás várt. Bár az alapötlet a német katolikus kartól származott, a magyar miniszterelnök, Burián István közös külügyminiszter, illetve Csernoch János esztergomi érsek is támogatta a kezdeményezést, és csatlakoztak ahhoz az osztrák katolikusok is. Az elképzelések arról szóltak, hogy az Oszmán Birodalomból kiutasítandó olasz és francia katolikus missziókat a három szövetséges ország misszionáriusai, köztük is leginkább a jezsuita rend tagjai vennék át, amivel egyrészt kulturálisan magukhoz vonzanák a Kelet következő generációit, másrészt magyar részről arra is számítottak, hogy Amerika helyett a követ-

kező nagy kivándorlási hullám keleti irányú lesz, így az ottani fokozott jelenléttel megakadályozható lenne a munkavállalási céllal érkező magyar állampolgárok asszimilációja. A terv megvalósítása érdekében először Bécsben, majd Budapesten tartottak magas szintű, bizalmas értekezletet a keleti missziók ügyében. Magyar részről a gyakorlati lebonyolítással Várady Lipót Árpád kalocsai érseket bízták meg, míg a helyszíni „terepbejárásra” kiküldött személyek egyike Kmoskó Mihály lett (mellette Schrotty Pál konstantinápolyi és Lombos László szentföldi kiküldetéséről tudunk még).

Kmoskó nem elég, hogy a háború közepén Konstantinápoly érintésével elutazott Szíriába – követve egyébként a Monarchia tűzéreinek útját –, de két jelentést is készített az ott látottakról. Első, rövidebb jelentése nem ismert, ám hosszabb, végső jelentése (a forrást a bécsi levéltárban tulajdonképpen Fazekas István levéltári kiküldött találta meg) első ízben jelenik meg nyomtatásban. Bár a közös misszió német és osztrák szálai részben ismertek voltak a németajkú kutatók körében, annak magyar vonatkozásának feltárását Ormos Istvánnak köszönhetjük. A szerző rendkívül alapos volt kutatásai során: a magyar állami és egyházi levéltárak és könyvtárak mellett a különféle bécsi székhelyű levéltárakban is sikerrel kutakodott, emellett feldolgozta a témában fellelhető legfrissebb és legfontosabb szakirodalmat.

A könyv kiemelkedő erénye a Kmoskó-féle beszámoló magyarázatokkal és lábjegyzetekkel ellátott átiratának megjelentetése, amiből egy kaotikus, a háború alatt talán mindenkinél többet szenvedő Szíria képe rajzolódik ki, ahol az általános politikai és humanitárius helyzet teljesen lehetetlenné tette a magyar elképzelések megvalósítását. A jelentés leginkább a szíriai katolikus missziók állapotáról ír, de emellett részletesen szól a szíriai politikai helyzetről, az arab és török ellenállásról, a cionista mozgalomról, a szíriai keresztény közösségek helyzetéről, ezen belül pedig részletes adalékokkal szolgál az első világháborús örménymészárlások részleteit illetően. A forrás kiegészítéseként úgynevezett exkurzusok kaptak helyet, melyekben a szerző átlagos lábjegyzetnél hosszabb magyarázatokat ad bizonyos kérdéseket illetően, mint például egyes mitológiai jóslatok eredete, az első világháborús szíriai politikai helyzet jobb megértését szolgáló részletek, vagy éppen a Berlin–Bagdad vasút rövid története. Amellett, hogy ezek rendkívül adatgazdagok, s többször szinte önálló értékezként is megállják a helyüket, nagyban segítik az általános szíriai állapotok és a helyi politikai környezet átfogó megértését, .

A második fontos részlet, ami Kmoskó felé terelte Ormos figyelmét, a magyar őstörténet arab forrásaival kapcsolatos. A szerző a könyv következő fejezeteiben (A közel-keleti tapasztalatok utóélete, A forradalmak kora, Küzdelem a felvidék megtartásáért, Kmoskó anyanyelve, Kmoskó kötődései, A katolikus egyház Szlovákiában, Radikalizálódás) igen részletesen elemzi Kmoskó antiszemitizmusának kialakulását és felerősödését. Ebben jelentős szerepet játszott a paptanár szlovák és magyar identitása közötti örlődése, ami végül a Csehszlovák és ezen belül a szlovák nemzeti mozgalom felé lökte őt a háború után. Ormos itt külön fejezetet szentel Kmoskó közeli barátjának, Jehlicska Ferencnek, aki minden bizonnyal rávette Kmoskót arra, hogy elhagyja a magyar fővárost, s egyetemi tanári állás reményében Prágába és Pozsonyba utazzon. Bár később ezt Kmoskó a Tanácsköztársaság megtorlása előli menekülésként próbálta magyarázni, ez sem mentette meg őt a budapesti egyetem fegyelmi eljárásától, bár komoly büntetésétől végül eltekintettek. Külön érdekesség, hogy visszatérését követően szerepet vállalt a nume-

rus clausus megalkotásában, és következő éveit fokozódó antiszemitizmusa jellemezte. A könyv ezen fejezetei nem csak azért rendkívül figyelemreméltók, mert hús-vér szereplők életútján keresztül kapunk bepillantást a háború utáni Magyarország mindennapjaiba, de külön lenyűgöző, ahogy szinte belelátunk Kmoskó agyába: egy megbecsülésre vágyó, ugyanakkor labilis személyiség bontakozik ki előttünk, aki a nemzeti mozgalmak aktivizálódásával elveszti a talajt a lába alól, nem biztos identitásában és nem találja a helyét, ezt pedig egyre hangosabb antiszemitizmussal igyekszik palástolni. Mindezeknek köszönhető, hogy a korábban több eltérő szakterületen tevékenykedő kutató (sumerológia, assziriológia, szentírásstudomány, az ószövetség magyarázata, a zsidók története, szír irodalom) beleásta magát a magyarság korai történetének keleti forrásaiba, ezzel is bizonyítva hazafias elköteleződését. Ez a folyamat azonban fokozatosan vezetett el szélsőséges kilengéseinek csillapodásához, aminek erejét jelzi, hogy későbbi temetésén az egyetemi óráira áthallgató rabbi növendékek is megjelentek, ahol szeretettel emlékeztek meg egykori professzorukról. A könyv ezen részével kapcsolatos egyetlen kritikai észrevétel a rendkívüli adat- és részletgazdagsággal kapcsolatos: néha az egyszerű olvasó elveszti a történet fonalát a sok mellékszál miatt. Ormos István mentiségére ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy végtelen precizitásának jó oka volt, hiszen Kmoskó összetett személyisége csak a történelmi pillanatok, a háttérben munkálkodó politikai mozgalmak és a közeli ismerőseinek pontos ismeretével fejthető fel.

Kmoskó magyar őstörténettel kapcsolatos arab forrásfeldolgozásaira Zimonyi István arabista a 2000-es években figyelt fel hasonló témájú kutatásai során. Bár a forrásokkal már mások is dolgoztak a rendszerváltás előtt, közzsájon forgott az a pletyka, hogy a Kmoskó-források el voltak zárva a kutatók elől, amit Ormos kutatásai egyértelműen cáfoltak. Ugyanakkor a Kmoskó-féle arab fordítások nyelvezete, sokszor furcsának ható megfogalmazásai, illetve esetenként félremagyarázásai (például a „magyar” népnév arab megfelelőjét „leásott föld”-ként azonosítja) komoly kételyeket ébresztettek Ormosban Kmoskó származásával és anyanyelvével, majd személyiségével és élettörténetével kapcsolatosan (mindezt a szerző a bevezetőben részletesen is leírja). Tulajdonképpen itt kapunk választ arra is, hogy mi terelte a szerző figyelmét Kmoskó felé. Ormos kutatásainak kezdeti eredményeit a Keletkutatásban két részletben megjelentetett írásában mutatta be,¹ s a Zimonyival a Kmoskó fordítások körül folytatott szakmai vita e folyóirat hasábjain is folytatódott,² de szerencsénkre ezt követően sem tudott elszakadni a témától (bár saját bevallása szerint ezzel többször próbálkozott). Így végül az eredeti szöveghez képest egy majd négyzeresére duzzadó szövegállománnyal jelent meg a Kmoskó-monográfiának tekinthető mű, ami közel tíz év kutatásának eredményeit tartalmazza.

Összefoglalásként kijelenthető, hogy a Kmoskó-féle jelentéssel együtt egy több mint 500-as oldalas, fényképekkel illusztrált, grandiózus monográfia született Ormos István

¹ *Ormos István: Adalékok Kmoskó Mihály alakjához I–II. Keletkutatás, 2009. ősz. 37–76. o., 2010. tavasz, 27–62. o.*

² *Ormos István: A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. Hadtörténelmi Közlemények, 118. (2005) 3. sz. 733–781. o.; Ormos István: Kiegészítések „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei” című írásomhoz. Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 4. sz. 1129–1157. o.; Zimonyi István: Hamzától a magyar kultúra káros befolyásolásáig. Válasz Ormos István recenziójára. Hadtörténelmi Közlemények, 123. (2010) 3. sz. 329–337.; Ormos István: Rövid viszontválasz Zimonyi Istvánnak. Hadtörténelmi Közlemények, 123. (2010) 4. sz. 699–700.*

tollából. A mű nemcsak adatgazdagsága és a felhasznált források újdonsága miatt érdekes a figyelemre, de a benne feltárt információk hozzájárulnak az első világháborús keleti harctér, a háború utáni magyar nemzetiségi mozgalmak, illetve a magyar őstörténet arab forrásainak jobb megértéséhez is.

Fodor Gábor

ERICH KÖRNER-LAKATOS

62 HISTORISCHE LECKERBISSEN
Sorgfältig recherchiert, gut ausgeleuchtet

(ZurZeit-Edition, Bd. 28. Wien, 2018. 277 o. ISBN 978-3-900052-37-9)

A burgenlandi magyar gyökerekkel is rendelkező szerző, Erich Körner-Lakatos, aki többek között a bécsi *Zur Zeit* jobboldali konzervatív hetilap valamint a *Bécsi Napló* munkatársa, a magyar olvasók előtt sem ismeretlen, hiszen már több történelmi vonatkozású – többek között a Horthy Miklósról írt és a *Hadtörténelmi Közleményekben* már néhány évvel ezelőtt ismertetett – kötete is napvilágot látott.

A mű írója korábbi könyveihez hasonlóan az utóbbi évtizedekben a szaktörténészek által feltárt legújabb kutatási eredményeket is felhasználta munkája megírásához, azonban – mint azt az előszóban megjegyzi – szándékosan kihagyta a tőle megszokott bő lábjegyzeteket, továbbá a mű végéről a felhasznált irodalomjegyzéket. Ennek ellenére – korábbi munkáinak igényességét ismerve – a mű tudományos igénye semmiképpen sem kérdőjelezhető meg.

A könyv fejezetei nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz, egyetlen rendező elv alapján kerültek megírásra: az elmúlt 250 év történéseinek jobb megismerése utáni vágy ihlette azokat. A nyolc nagyobb témakörre tagolt mű szerzője 62 hosszabb-rövidebb terjedelmű, olvasható stílusban megírt, a legtöbb olvasó számára eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert köztörténeti, hadtörténeti és kultúrtörténeti vonatkozású kuriózum közkinccsé tételével örvendeztetni meg az olvasóközönséget, tulajdonképpen egy, az európai és a tengerentúli múltban tett képzeletbeli történelmi utazásnak lehetünk a részesei.

Az osztrák történész szakma manapság egyik legismertebb képviselőjének számító Lothar Höbelt egyetemi professzor rövid előszava után következő első nagy fejezet 17 kisebb témát jár körül Ausztria történetéből. Legelsőként Bécs 1913-as közállapotairól, majd az 1929-ben elfogadott osztrák kisnyugdíjas törvényről, azután az 1976-ban a szocialista politikusok által Ausztriában bevezetett állami házasság árnyoldalairól, továbbá Ferdinánd bolgár cár 1918 októberében Ausztriában tervezett, azonban meg nem valósult letelepedéséről tudhatunk meg részleteket. Körner-Lakatos ír Adolf Hitler szüleinek családjáról és származásáról, Vorarlberg tartomány rövid történetéről, Alfred Walheim nagynémet osztrák politikus 1920-as és 1930-as évekbeli politikai karrierjéről Burgenlandban, az osztrák Landbund párt 1922–1934 közötti belpolitikai szerepéről, az antant államok (Görögország, Románia, Portugália) birtokába jutott osztrák–magyar torpedónaszádok Monarchia felbomlása utáni sorsáról, két különleges státusszal rendelkező tartomány (Bosznia-Hercegovina és Elzász-Lotaringia) rövid összefoglaló történe-